

GLAGOLJSKI PRVOTISCI I PAVLINI

Ćiril PETEŠIĆ, Zagreb

Tiskanje glagoljskih prvotisaka – *misala* iz 1483. i *brevijara* iz 1491. godine – i njihovo pripremanje moralo je dugo trajati i sigurno je iziskivalo mnogo napora. Radilo se o tiskanju prvih glagoljskih knjiga za potrebe glagoljaša na relativno širokom području – za južnu Hrvatsku i Istru.

Pripreme glagoljskih prvotisaka nisu mogle biti djelo samo jednog ili dvojice ljudi već se najvjerojatnije radilo o *ekipnom radu*. Ljudi, koji su na tim poslovima bili angažirani, nisu morali svi biti na jednome mjestu, ali je vjerojatno postojalo jedno središte koje je cjelokupan rad vodilo i koordiniralo. Tako je i danas kad se radi o značajnijim tiskarskim pothvatima.

Još se uvijek nagađa tko je sve mogao sudjelovati u pripremanju glagoljskih prvotisaka, tko ih je i gdje tiskao (Venecija, Rim, negdje u Italiji, u Istri, Kosinju, Modruš). Za *brevijar* iz 1491. godine gotovo je općenito prihvaćeno da je tiskan u *Kosinju* u Lici, jer je senjski biskup Sebastijan Glavinić potkraj 17. stoljeća zabilježio da su u Kosinju tiskani glagoljski brevijari.

Pripremanje glagoljskih prvotisaka, po mome mišljenju, mogli su voditi redovnici *pavlini* koji su u to vrijeme u južnoj Hrvatskoj i Istri imali čak šesnaest što većih što manjih samostana ili rezidencija i bogoslužja obavljali na crkvenoslavenskom jeziku iz glagoljskih knjiga. Upravno središte bilo im je u *samostanu Sv. Nikole kraj Modruša*, koji je tada imao tridesetak redovnika. Pavlini su, prema tome, u navedenim krajevima bili najbrojniji i najorganiziraniji kler. Veliku podršku imali su u moćnim knezovima Frankopanima koji su financirali samo pripremanje glagoljskih prvotisaka.

Sretna koincidencija za pripreme glagoljskih prvotisaka mogao je biti Stanislaus Polonus koji je kao starješina u Modrušu bio više desetljeća na čelu pavlina u južnoj Hrvatskoj i Istri. On je za potrebe glagoljaša preveo na hrvatski tri spisa. Druga je povoljna okolnost bila to što je na biskupsku stolicu u Modrušu 1460. godine došao *Nikola Modruški*, poznati humanistički pisac i veliki zastupnik glagoljice.

Dodajem da su Modruš i Kosinju već 1528. ucrtani u prvi tiskani geografski atlas Ugarske na kome je prikazana i Hrvatska.

GLAGOLJICA U JUŽNOJ HRVATSKOJ I ISTRI

Crkvena jurisdikcija u južnoj Hrvatskoj u 15. stoljeću, kad su pripremljeni glagoljski prvotisci, bila je uglavnom ona koju je odredio crkveni sabor u Splitu 1185. godine. Tada se jurisdikcija *senjskog biskupa* protezala na župe Senj, Vino-

dol, Gacku i Bužane, a osnovana je i *Krbavska biskupija*, sa sjedištem u Krbavi (Mrsinj?), kojoj su pripadale župe Novigrad, Drežnik, Plaški, Modruš i polovica Like. Drugu polovicu Like dobio je *ninski biskup*. Krbavski je biskup, čini se, u 14. stoljeću prenio svoje sjedište u Udbinu. Oko 1460. godine, ponajviše zbog turske opasnosti, sjedište biskupije je preneseno u Modruš. Nastojanjem kneza Sigismunda Frankopana 1461. je na jednom dijelu Senjske biskupije osnovana nova biskupija u Otočcu. Nakon tragične Krbavske bitke 1493. modruški biskup je odselio u Novi Vinodolski, a 1534. se ugasila biskupija i Otočcu i njezino je područje ponovo pripojeno Senjskoj biskupiji.¹

Jurisdikcija Senjske i Ninske biskupije nad dijelovima Like i Krbave bila je presudna za glagoljicu u tim krajevima, jer su ove dvije biskupije bile izrazito glagoljaške. Drži se, naime, da je glagoljica u Senjskoj biskupiji bila u upotrebi barem od početka 10. stoljeća, iz kojeg je vremena bio poznati branitelj glagoljice biskup Grgur Ninski. Osim toga, senjski biskup Filip je 1248. dobio vrlo značajnu potvrdu upotrebe glagoljice u bogoslužju pismom pape Inocenta IV.²

Tradicionalnu glagoljicu prihvatile su i novoosnovane biskupije Krbavska (modruška) i ona u Otočcu. Krbavska se biskupija u 15. stoljeću protezala prema zapadu do Kupe i kranjske međe na čijem je području pripadala uglavnom knezovima Frankopanima. Frankopani su, međutim, imali svojih posjeda i izvan toga područja: Krk, Senj, Ozalj i Slunj. Krbavska je biskupija na zapadu graničila s Akvilejskom nadbiskupijom (patrijarhat), a na sjeveru sa Zagrebačkom biskupijom, na čijim je područjima bilo pavlinskih samostana među kojima su se neki služili i u bogoslužju glagoljskim knjigama (samostani u Istri i Remete kraj Zagreba).³

Stanje glagoljice na području Krbavske biskupije u 14. i 15. st. Marija Pantelić ocjenjuje ovako »... već samo krbavsko područje zasvjedočuje svoj kulturni nivo sa 17 glagoljskih kodeksa: 7 potpunih misala, 5 brevijara i 5 zbornika. Ovamo ubrajamo samo one kodekse koje su prepisivali pisari rođeni na crkvenoupravnom i političkom krbavskom području ili koje su naručili ljudi s tog područja, ili koji su se našli... na tom području...«⁴.

Pišući o kajkavskim elementima u jeziku glagoljaške književnosti, Eduard Hercigonja kaže: »Podaci izvora i rezultati istraživanja glagoljaške književnosti kasnog srednjeg vijeka... nagovještavaju postojanje dviju vremenski kontinuiranih (15. 16. st.) formacija spisa: istočne i zapadne. Uvjerljive indicije lokaliziraju postanak jezgre istočne skupine (Vinodolski zbornik, Petrisov zbornik i dr.) na tlo najznatnijih frankopanskih posjeda u unutrašnjosti... «⁵. Posjedi loze kneza Stjepana II. Frankopana su 1474. prema zapadu sezali »sve do Kupe i kranjske međe, uz župe Modruše, (Tržan, Plasi, Vitunj, Tovunj), Dubovac na Kupi i Grobnik u

¹ »Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji. Cerkev v Jugoslaviji 1974«, Zagreb 1975., str. 424–425. Autor povijesnog prikaza nije naznačen, no napisao ga je Krunoslav DRAGANOVIĆ. Usporedi njegovu raspravu »Hrvatske biskupije«, Croatia Sacra, god. 11–12, br. 20–21, Zagreb, 1943., str. 93. ² Isti, str. 426.

³ J. BUTURAC: »Poviestni priegled redovništva u Hrvatskoj«, Croatia Sacra, navedeni svezak, str. 139.

⁴ M. PANTELIĆ: »Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca«, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 5. Zagreb 1964., str. 12.

⁵ E. HERCIGONJA: »Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća«, Croatica. Prinosi poznavanju hrvatske književnosti, god. IV, svez. 5, Zagreb 1973., str. 187–188.

Vinodolu držali su tada Ozalj i Ribnik, neka mjesta u današnjem Gorskom kotaru: Lukovdol (Severin), Vrbovsko, Moravice, Brod, Lokve i Delnice«. ⁶

O odnosu knezova Frankopana prema glagoljici najbolje svjedoče njihove brojne glagoljske isprave, npr. one sačuvane u Arhivu Hrvatske u Zagrebu. ⁷

EKIPNI RAD

Najznačajniji frankopanski gradovi u unutrašnjosti bili su Modruš i kasnije Ozalj, kome je značenje poraslo koncem 15. stoljeća, kad su Lika i Krbava bile pod velikim pritiskom Turaka, pogotovu nakon Krbavske bitke 1493. Tada se dogodilo ono što problem pripremanja glagoljskih prvotisaka – misala iz 1483. i brevijara iz 1491 – s velikom vjerojatnošću upućuje na frankopanske posjede u Lici i Krbavi, u prvome redu na Modruš. Naime, u 16. stoljeću je Primož Trubar tvrdio da je knez Bernardin Frankopan Ozaljski glagoljaškom sriptoriju od *petrice popova* povjerio prevođenje Biblije na hrvatski. ⁸ Biblija Bernardina Frankopana, po mišljenju Šafařika, morala je biti dogotovljena »već negdje 1521. godine...« ⁹ Reformni pokret Martina Luthera u 16. stoljeću ubrzo je stekao pristaša i u našim krajevima, osobito u Istri i Sloveniji. Da bi njihov pokret što više ojačao u našim stranama, odlučili su tiskati hrvatski glagoljski prijevod Biblije i dugo su vremena tragali za već postojećim prijevodom. Šezdesetih godina 16. stoljeća oni su u Ljubljani doveli fra Nikolu Mojzesa sa Cresa, koji je tvrdio da je on preveo Bibliju i nudio ju je za tisak. Međutim, pisar Matija Klombner »je pronašao, da ta Biblija nije bila djelo toga fratra, osim u jednom svom dijelu, već da je ona bila prijevod, što ga je dao načiniti knez Bernardin Frankopan.« Ta se Biblija čuvala u nekom samostanu na otoku Rabu, gdje su je drugi fratri prepisivali, a među njima i fra Mojzes, koji ju je sada htio dobro prodati. ¹⁰ Prema tome, podatak Primoža Trubara o frankopanskom prijevodu Biblije je pouzdan.

Frankopanski prijevod Biblije pokazuje da ga je pripremala ekipa ljudi, pet popova glagoljaša. Na temelju ovoga podatka »per analogiam« zaključujem da je i pripremanje glagoljskih prvotisaka moralo biti ekipno djelo. Trebalo je, naime, pronalaziti predloške misala i brevijara, izvršiti izbor, redigiranje, korekturu i pobrinuti se za tisak, što očitno nije mogao učiniti jedan ili dva čovjeka. Prema tome, razločan je zaključak da je na tim poslovima radila ekipa, odnosno ekipe ljudi, koje su svoje suradnike mogle imati na širem glagoljaškom području u južnoj Hrvatskoj i Istri.

Ako je prihvatljiva misao da je frankopanska Biblija eventualno prevedena na Ozlju, još je prihvatljivija misao da su pripreme glagoljskih prvotisaka izvršene u pavlinskom samostanu kraj Modruša, gdje je u to doba živjelo tridesetak redovnika, pod vodstvom Stanislava Polonusa, koji je i sam prevodio na hrvatski spise za svoju subraću.

Vrlo zanimljiv zapis o ekipnom radu našao sam na latinskom pavlinskom misalu iz 1514., tiskanom u Veneciji kod Petra Liechtensteina: »Exoro fundite

⁶ Isti, str. 193.

⁷ J. KOLANOVIĆ: »Glagoljski rukopisi i isprave u Arhivu Hrvatske«, Slovo, svez. 32–33 (1982–1983), Zagreb 1983., str. 150–184. – Arhiv posjeduje tridesetak frankopanskih glagoljskih isprava i zapisa.

⁸ F. BUČAR: »Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije«, Zagreb 1910., str. 67–68.

⁹ Isti, str. 68.

¹⁰ Isti, str. 69.

p(re)ces ad D(omi)num. *Pro impresore et o(mn)ibus qui fideliter: die noctuque in hoc opere laboraverunt*¹¹ (podvukao Ć. P.). Tekst upućuje korisnike misala na molitve za tiskara i sve one koji su danima i noćima radili na njegovom pripremanju, a radilo se o latinskom misalu, i to ne o prvom tiskanom pavlinskom misalu.

PAVLINI

Pavlini (pavlovci) su katolički redovnici koji su se počeli organizirati 1215. godine u Mađarskoj,¹² udruživanjem raštrkanih pustinjaka ili eremita,¹³ pa su se zato kod nas zvali »remetama«.¹⁴ Ime su dobili po prvome pustinjaku sv. Pavlu, koji je živio u 4. stoljeću u egipatskoj pustinji Tebaidi.

U Hrvatsku su pavlini došli vrlo brzo, već polovicom 13. stoljeća i nekoliko stotina godina bili su »najznamenitiji hrvatski redovnici«.¹⁵ Ulogu najznačajnijeg pavlinskog samostana kod nas dobio je samostan u Lepoglavi u 16. stoljeću. Tamo je oko 1503. osnovana prva gimnazija u Hrvatskoj, u koju su od 1583. imali pristup i svjetovnjaci. U drugoj polovici 17. stoljeća u Lepoglavi je osnovana filozofska i bogoslovska škola, koja je 1674. dobila rang akademije i mogla podjeljivati doktorske naslove. Poznat je rječnik lepoglavskog pavlina Ivana Belostenca (1594–1675), u kome je sabrano kajkavsko, štokavsko i čakavsko jezično blago.¹⁶ Ukazom cara Josipa II. pavlinski je red ukinut u svim zemljama Austrije i Ugarsko-Hrvatske 1786. Pavlinski arhivi i biblioteke završili su u Budimpešti, vjerojatno u Grazu i Beču. Na temelju mirovnog ugovora između Jugoslavije i Mađar-

¹¹ »*Missale fratrum heremitarum ordinis divi Pauli primi heremite. Sub regule beati Augustini doctoris eximii: su(m)mo deo militantium*«, Venetiis 1514, str. 308. Vidi: Magyar Könyvszemle Országos Széchényi Könyvtárának Közlönye, Budapest 1914, str. 299.

¹² N. BENDER: »*Chronotaxis monasteriorum Ordinis Fratrum Eremitarum S. Pauli primi Eremitae, in Provincia Hungaria, Polonia, Svevia, Istria, Croazia, Austria, a partibus eisdem annexis, partim hodie dum exstantium, partim Veterum, per Turcas et Hereticos ever-sorum. Quibus etiam Congregationis Portugolica Coenobia adjungunt...*« 1747., str. 11. – Rukopis ovoga djela čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (Metropolitana, MP 144).

¹³ A. EGGERER: »*Fragmen panis corvi proto eremitici seu reliquiae annalium eremicoenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi eremite...*«, Viennae Austriae 1663, str. 21, piše s nesigurnošću o počecima pavlinskoga reda. Eremita je bilo »in Monadibus, Cellis, Asceterijs, Phronisterijs, Peristylijs, Mandris, Lauris, et aliis Anachoreticis Conventibus, Coenobijs, tuguriolis, tabernaculis, sepulchris, speluncis, antris ligneis, sive etiam ferreis inclusi, tam intra quam extra Urbes coniunctim, vel separatim manentibus...« (str. 15). Njih je trebalo privesti u samostane. Otpor mnogih eremita, međutim, dugo je potrajao, barem do polovice 14. stoljeća (str. 26). Mnogi su se skitali »tanquam acephali« na sramotu Reda, pa je mađarski biskup Andrija 1297. ovlastio pavline da takve mogu »captivare, et incarcerare, aut habitum auferre... tanquam exclusis ab Ordine, capparum, aut scapulariorum capucia praecidere seu truncare« (str. 91–95).

¹⁴ Po njima su dobila ime naselja »Remete« i »Remetinec«, danas u istočnom i južnom dijelu Zagreba.

¹⁵ J. BUTURAC, nav. rasprava, str. 139.

¹⁶ J. BÉLLOSZTÉNÉCZ: »*Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum Aeria-rium, selectioribus synonymis, phraseologiis, verborum constructionibus, metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum, item plurimis authorum sententiis idiomate illyrico delicatis illustratum...*«, Zagrabiae, MDCCXL.

ske iz 1947. pavlinska arhivska građa vraćena je iz Budimpešte u Zagreb u razdoblju od 1956–1960.¹⁷

Generalni starješina pavlinskoga reda stolovao je u Budimpešti. On je do 1701. bio ujedno i provincijalni starješina samostanima u Mađarskoj, Hrvatskoj i Austriji. Tada je funkcija generalnog starješine odvojena od funkcije provincijala, pa su provincije Mađarske, Hrvatske (Croatico-Slavonica) i Austrije dobile svaka svoga provincijalnog starješinu. Do toga je vremena postojala, čini se, zajednička Hrvatsko-austrijska provincija (Croato-Austriaca)¹⁸ na čijem su čelu bili provincijalni vikari.¹⁹ Od 1701. hrvatska je provincija obuhvaćala »Kraljevstvo Slavonije, južne Hrvatske i dio donje Štajerske... kao i poluotok između Mure i Drave... i u njoj narod govori samo ilirskim jezikom«.²⁰

Pavlini u Hrvatskoj zaslužili su da se o njima objavi posebna monografija. »Građu za povijest pavlinskih samostana u Hrvatskoj, pisano 1924–1953«. prikup-

¹⁷ J. KOLANOVIĆ: nav. rasprava, str. 169–170; F. HAUPTMAN: »Jugoslavensko-mađarski arhivski pregovori i njihovi rezultati«, Glasnik arhiva i društva arhivista Bosne i Hercegovine, god. I, knj. I, Sarajevo 1961.

¹⁸ N. BENGER: »*Catalogus authorum ex Religiosis Ordinis S. Pauli I. Eremitae... Ex Autographo MS. in Bibliotheca Cath. Eccl. Zagrebiensis asservato*«. Drugom rukom je pripisano: »Cum adnectis Notatis recentioribus (ab a. 1766) anonymi auctoris«. Prijepis se čuva u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (II. b. b. 143). Citat na koji se pozivam: »... olim Patres Generales Ordinis, simul fuerint Provinciales Monasteriorum per Hungariam, Croatiam, et Austriam constitutorum, usque dum ad Annum Domini 1701 facta est divisio Officii Generalatus ad Officio Provincialatus et consequenter distinctos coeperunt habere Provinciales genuinae Provinciae, videlicet Hungarica, et Croato-Austriaca« (str. 65). Sam Benger, međutim piše o provincijalima Istre (str. 77) i provincijalima Hrvatske (str. 83)!

¹⁹ Isti (nav. dj., str. 77) piše da je u samostanu na Gvozdu, tj. u Modrušu, o. Toma bio provincijalni prior i vikar: »A. D. 1521 Prior Provincialis P. Thomas, idemque Vicarius in Gvozd ...«

²⁰ Isti: »*Cronotaxis Monasteriorum O. S. Pauli prov. Istriae et Croatiae*, na stranici 18: »Croatica Slavonica Provincia... 2. Porro complectitur provincia hoc Regnum Slavoniae, Croatiae Mediteranae, et partem Styriae inferioris... atque etiam peninsulam Muro-Dravanam... in eaque usus viget solius linguae Illyricae in populo...«, a na stranici 19: »Insuper ec accorda inter PP. Croatas et Germanos anno 1701 facta... inter limites huius Provinciae Croatico-Slavonicae comprehenditur Styria, quousque in ea se extendit usus linguae Slavonicae...« (potcrtao Č. P.). Benger u ovim navodima vjerojatno razlikuje hrvatski jezik (lingua Illyrica) od slovenskoga jezika (lingua Slavonica). Bengerov se rukopis nalazi u Arhivu JAZU u Zagrebu (sign. II b. 143).

Ako je moj zaključak o razlici između hrvatskog i slovenskog jezika točan, onda je dobro citirati pismo ninskoga biskupa Blaža iz 1627. koje govori o raširenosti glagoljice u Sloveniji, pa i u Zagrebačkoj biskupiji. Kad se, naime, u 17. stoljeću povelu rasprava da li glagoljicu ili ćirilicu (bosančicu) upotrijebiti za tiskanje novih misala i brevijara, biskupi su trebali izvijestiti o raširenosti glagoljice. I tako je ninski biskup Blaž 29. rujna 1627. pisao zadarskom nadbiskupu Oktavijanu Gazzardoru: »Si suppone primieramente che solo in Dalmatia serua il carattere di S. Girolamo, e pur di quello si serue la maggior parte d'Istria, tutta la Carinthia, Stiria e Carniola, luoghi tutti da me visitati, quando ero al seruitio della chiesa d'Aquileia, et arriua sino mai à Zagabria, e di là passa per ispatio di piu di ottanta parochie...« Tekst pisma je objavio J. JURIĆ: »*Pokušaj 'Zbora za širenje vjere' god. 1627. da kod Južnih Slavena uvede zajedničko pismo*«, Croatia Sacra, god. 4, Zagreb 1934., str. 149–150. Iz pisma biskupa Blaža proizlazi da se glagoljica u bogoslužju upotrebljavala ne samo u Dalmaciji nego i u najvećem dijelu Istre, u čitavoj Koruškoj, Štajerskoj i Kranjskoj, »koje je krajeve on službeno obišao kao vizitator Akvilejskog patrijarhata«, te da je dopirala sve do Zagreba i dalje se protezala na više od osamdeset župa.

ljao je zagrebački kanonik Kamilo Dočkal i ona se čuva u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

PAVLINSKI SAMOSTANI U JUŽNOJ HRVATSKOJ I ISTRI

Na temelju vrlo opsežne građe koju je Dočkal prikupio navodim pavlinske samostane u južnoj Hrvatskoj i Istri koji su postojali u vrijeme pripremanja i tiskanja glagoljskog misala iz 1483. i glagoljskog brevijara iz 1491., samostane čiji su se redovnici u bogoslužju služili glagoljicom. U zgradama bilježim godinu osnutka pojedinog samostana.

U Istri su to bili: Sv. Marija na Jezeru (1287), Sv. Petar u Šumi (1459), Sv. Marija u Klavaru (1466) i Sv. Marija u Kruni (iza 1460);

u južnoj Hrvatskoj: Sv. Mikula na Gvozdu kraj Modruša (oko 1348), Sv. Spas u Ljubotini kod Senja (oko 1364), Sv. Marija na brdu Turan kod Udbine (oko 1364), Sv. Ivan u Lici (14. st.), Sv. Jelena kod Senja (1390), Sv. Marija u Crikvenici (1412), Sv. Marija na Ospu u Novom (1453), Sv. Marija u Brinju (1476), Sv. Marija na Gradčini u Zažićnu (1490) i Sv. Kuzma i Damjan u Baški na otoku Krku (1455).²¹

Upravno središte svih pavlinskih samostana u južnoj Hrvatskoj i Istri u 15. stoljeću bio je samostan Sv. Mikule na Gvozdu kraj Modruša. Dočkal piše: »Oko dav sata južnije od grada Tržana i varoši Modruške, gotovo tik sedla, preko kojega je vodio put preko samoga Gvozda uzdizao se na brdu, bisokom 623 m pavlinski samostan sv. Nikole.« U samostanu je redovito živjelo po 30 redovnika. Samostan su osnovali knezovi Frankopani. U njemu je bilo sjedište pavlinskog provincijalnog vikara, tako da se u dokumentima bilježi: »vikariš crikve svetoga Mikule na Gvozdi modruškom«, »visitator Fratrum Croatarum penes mare«, »vikariš 'kloštra svetoga Mikule na Gvozdi modruškom' i provincijal' hrvac'kih' poli mora i v Istrii, reda remet....«²² (podvukao Ć. P.).

Pavlinski samostan na Gvozdu imao je »silan posjed, najviše u Modruškoj i Gackoj županiji«,²³ no on je od kneza Nikole IV Frankopana dobio jednu kuću u Senju, zvanu »Knežina«, a već prije je imao jednu nasuprot katedrale.²⁴

Pavlini su »prikomorskih samostana na Gvozdu, u Crikvenici, Novom, u Senju, u Brinju, na Gradčini kod Zažićna i drugdje, pa i u Istri pisali samo (?) glagolski. Oni su se služili glagolicom kod sv. mise i u časoslovu, i u svem svom uredovanju. Njihove zakladnice i njihove odluke pisane su glagolicom.«²⁵ »Središte glagolske literature bio je najveći primorski samostan sv. Nikole na Gvozdu kod Modruša.«²⁶ (Upitnik i podvlačenje Ć. P.).

²¹ N. BENDER: »Cronotaxis...«, nav. dj., list 58, svrstava pavlinske postojbine u »coenobia«, tj. klasične samostane, i »asceteria«. Među ovim drugima, u Istri i u južnoj Hrvatskoj, navodi: »S. Salvatoris, S. Helena, S. Johannes in Lika, B. V. in Brinis«, četiri od četrnaest pavlinskih postojbina koje sam u tekstu spomenuo. Nekadašnja pavlinska »asceteria« vjerojatno su imala manji broj redovnika i u njima se živjelo u strožoj disciplini.

²² K. DOČKAL, nav. dj., str. 3, 4, 92.

²³ Isti, str. 6.

²⁴ Isti, str. 23.

²⁵ Isti, str. 19.

²⁶ Isti, str. 20. – V. ŠTEFANIĆ: »Dvije frankopanske glagoljske darovnice pavlinima«, Zbornik historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 1, Zagreb, 1954., registrira dotad poznate glagoljske isprave pavlinske provenijencije, prema I. Kukuljeviću (63), Dj. Šurminu (još dvije), i objavljuje još dvije. – V. PUTANEC: »Problem

Samostan na Gvozdju spominje se još 1521. (prisjećam na već spomenuto Šafařikovo mišljenje da je frankopanski prijevod Biblije bio dogotovljen iste godine). Dočkal je mišljenja da je samostan stradao već 1525. Obnovljen je 1708.²⁷

Osobiti podupiratelj pavlina bio je knez *Martin Frankopan* za koga Eggerer piše da je bio »Ordinis sacri promotor studiosissimus«; on je pavlinima sagradio samostan u *Novome* 1453,²⁸ njegovim nastojanjem, kao i preporukom biskupa *Nikole Modruškoga*, papa je samostanu u Novome pripojio *Bužanski arhiprezbiterat* i samostan je primljen pod zaštitu sv. Petra (Svete stolice).²⁹ Time je samostan u Novome dobio crkvenu jurisdikciju nad Buškom župom. A Buška župa ili Bužani – piše Dočkal – »obuhvatala je porječje srednje i dolnje Like, nedaleko od utoka Novčice, pak do onoga kraja, gdje se Lika gubi u ponore. Osim toga, pripadali su toj župi oni predjeli, kojima protiču neki lijevi pritoci Like, kao Rakovac i Hotešica. Buška je župa međašila na sjeveru s Gdskom, na zapadu s Podgorskom, na jugu s Likom, a na istoku s Krbavom. Prema tome je zapremala prostor gdje se danas nalaze mjesta Krasno, Kuterevo, *Kosinj* Gornji i Dolnji, Perušić, Bužim, a možda i Smiljan...«³⁰ Odnos Martina Frankopana i biskupa Nikole Modruškoga prema pavlinima, po svemu sudeći, mogao je biti presudan za pripremanje glagoljskih prvotisaka, kao i kasnije – za tisak glagoljskog brevijara iz 1491. na području Kosinja, koji sam upravo zato u Dočkalovu citatu podvukao. Stavljanje Bužanskog arhiprezbiterata na brigu pavlinskom samostanu u Novome, u vrijeme kad su pred Nikolom Modruškim bile delikatne diplomatske misije u Bosni i Ugarskoj, značilo je mnogo: Sveta je stolica stekla posebno povjerenje u pavline³¹ kao što je ranije u sređivanju crkvenih prilika u Bosni vodeću ulogu vikara povjerila franjevcima.

STANISLAUS POLONUS

Kamilo Dočkal je prikupljajući građu o pavlinskom samostanu kraj Modruša zabilježio podatak dragocjen za glagoljicu 15. stoljeća: starješina modruških pav-

predsenjskih tiskara u Hrvatskoj (1482.–1493.)«, *Jadranski zbornik*, IV/1959–1960., Rijeka-Pula 1960., upozorio je na niz pavlinskih elemenata a glagoljskim prvotiscima: a) misal iz 1483. upotrebljavao se na teritoriju krbavsko-modruške biskupije (str. 53) i drugdje; b) misal »je tiskan u tiskari, koju su financirali pavlini, jer su tada pavlini bili jedina jača i bogatija crkvena institucija na području krbavsko-modruške biskupije, ili ako ga nisu tiskali pavlini, moramo zaključiti, da su pripremni poslovi oko tiskanja misala od 1483. i financijska sredstva za to bili osigurani već prije smrti Nikole Modruškoga (1481.)...« (str. 68); c) novi općehrvatski smjer u redakciji misala »mogao je biti dan jedino u krbavsko-modruškoj biskupiji, ni u Zadru ni u Istri, ako hoćemo da govorimo o geografskoj uvjetovanosti ovakve redakcije« (str. 84); d) redakcija glagoljskog brevijara iz 1491. je obavljena »u pavlinskoj blizini«, zaključujući na temelju blagdana sv. Ambroza (3. travnja), sv. Adalberta (24. travnja) i Marcele Nerge (str. 86); e) redakcija kalendara glagoljskih prvotisaka je »izvršena na terenu modruško-krbavske biskupije« (str. 90). – J. KOLANOVIĆ, nav. rasprava, str. 170–181, registrira hrvatskoglagojske isprave pavlinskih samostana koje se nalaze u Arhivu Hrvatske u Zagrebu.

²⁷ K. DOČKAL, nav. dj., str. 95 i 97.

²⁸ A. EGGERER, nav.dj., str. 214 i 225.

²⁹ Isti, str. 225.

³⁰ K. DOČKAL, nav. dj., str. 72

³¹ A. EGGERER, nav. dj., str. 259, piše da je i 1491. godine papa Inocent VIII, prioru (starješini) pavlinskog samostana »Sub-Novii« i Bužanskom arhiprezbiteratu dodijelio kapelu sv. Marije Magdalene, što znači da je za vrijeme tiskanja glagoljskog brevijara, 1491. Kosinj bio u sklopu spomenutog Arhiprezbiterata.

lina Stanislaus Polonus, Poljak iz okolice Krakova, preveo je na hrvatski i to glagoljicom regulu pavlina, njihove ustanove ili konstitucije, kao i govore sv. Augustina. To su bili spisi namijenjeni glagoljašima pavlinima. Dočkal je ovaj podatak našao kod Andreasa Eggerera. Provjerio sam Dočkalov podatak u Eggererovoj knjizi u knjižnici JAZU u Zagrebu.³² Pri tom sam, međutim, naišao na još neke podatke, zanimljive za pripremanje i tiskanje misala i brevijara na hrvatski i mađarski u 15. stoljeću.

Eggerer u svojoj knjizi redovito opširno opisuje i dokumentira³³ djelovanje pojedinih generalnih starješina pavlinskog reda kojima je mandat, po odluci pape Eugena IV. iz 1439., mogao trajati najviše četiri godine. U dva navrata je generalnim starješinom u 15. stoljeću bio izabran neki fra Gregorius, »scientiis liberalibus apprimè excultus... Prudentia tamen potissimum in directione subditorum fratrum... entituit«.³⁴ Ponovni izbor fra Gregoriusa za generalnog starješinu uslijedio je na želju kralja Matijaša Korvina,³⁵ vjerojatno 1479. godine, ali je umro nakon godinu dana.

U vremenu koje je fra Gregorius proveo na dužnosti generalnog starješine, piše Eggerer,³⁶ nekoliko je pavlina proslavilo svoj Red svojom pobožnošću i učenošću. Jedan od njih bio je fra Antonius de Tata čijim su nastojanjem *misal* i *brevijar pavlina* tiskani »Typo Venetiano«. Fra Antonius je bio istaknuti propovjednik u samostanu u Budimu. Eggerer zatim, među samo nekoliko pavlina, ističe i fra Stanislausa Polonusa kao i njegove prijevode za glagoljaše. Fra Antonius de Tata i fra Stanislaus Polonus su se istakli najvjerojatnije za prvog mandata generalnog starješine fra Gregoriusa (1471–1475) ili oko 1473–1475-tih godina, kako je zabilježeno na marginama pojedinih stranica kod Eggerera.

Eggerer piše i o prijevodima fra Ladislausa Bethorija s latinskog na *mađarski – cijele Biblije i više života svetaca*.³⁷ Bilo je to u pavlinskom samostanu u Budimu, za vrijeme generalnog starješine fra Vincentiusa, otprilike između 1463. i 1467. godine.³⁸

Na temelju ovih podataka o prijevodima Biblije i života svetaca na mađarski, kao i o prevođenju pavlinske regule, konstitucija i govora sv. Augustina na hrvatski, zaključujem da su pavlini u drugoj polovici 15. stoljeća u Mađarskoj i Hrvatskoj njegovali narodni jezik. Oni su, k tome, ubrzo nakon Gutenbergova pronalaska tiska priredili i tiskali na latinskom pavlinske misale i brevijare za svoje potrebe u Mađarskoj i sjevernoj Hrvatskoj.³⁹

³² »F. Stanislaus Polonus, Coenobij de Guozd reparator Regulae, Constitutionum, et Sermonum B. Augustini, ad Fratres Glagolitas, interpres...« (str. 241).

³³ A. EGGERER, je svoje djelo, koje često citiram, napisao koristeći se materijalima koje su prije njega prikupili F. Gregorius Gyöngyösinus Pannonius; F. Marcus de Dombro, Sclavus, i F. Martinus Borkovich, generalni starješina pavlina, koji je napisao i predgovor Eggererovu djelu. Borković je tada bio po treći put general pavlinskoga reda, a zatim zagrebački biskup (1667–1687).

³⁴ A. EGGERER, nav. dj., str. 235.

³⁵ MATIJAŠ KORVIN (1440–1490), od 1458. hrvatsko-ugarski kralj. Njegov dvor u Budimu bio je centar humanističke djelatnosti. Uspješnim ratovima s Turcima zadržao je Turke gotovo pola stoljeća s onu stranu Save.

³⁶ A. EGGERER, nav. dj. str. 241.

³⁷ Isti, str. 220.

³⁸ Redosljed generalnih starješina pavlina bio je: *Vincentius* (1463–1467), Petar (1467–1471), prvi mandat *Gregoriusa* (1471–1475) i drugi (1479–1480), kada je umro.

³⁹ A. NAZOR je u »Vjesniku bibliotekara Hrvatske«, god. XVI, br. 3–4, Zagreb 1970., prikazala izdanje Géze Sajóá et Erszébeté Soltész. »Catalogus incunabulorum quae

Stanislausom Polonusom posebno se pozabavio Vjekoslav Štefanić.⁴⁰ On piše da fra Stanislava izbori spominju od 1444–1445. i to uvijek kao vikara, tj. kao starješinu pavlina-glagoljaša u južnoj Hrvatskoj i Istri kroz tridesetak godina. I Dočkal je došao do istog zaključka, pokušavajući rekonstruirati redosljed starješina pavlinskog samostana kraj Modruša, pa bilježi da je Stanislava na dužnosti naslijedio vjerojatno vikar Valentin koji se spominje 1482.⁴¹ Eggerer ističe da je Stanislav bio i obnovitelj (reparator) samostana na Gvozdu (vidi bilj. 32). Već prije sam naveo podatke o značenju tog samostana u dijelu o pavlinskim samostanima u južnoj Hrvatskoj i Istri, o odnosima kneza Martina Frankopana i biskupa Nikole Modruškoga prema pavlinima, pa dolazim do zaključka da je i pripremanje glagoljskih prvotisaka bilo najvjerojatnije moguće u organizaciji modruških pavlina, pod vodstvom vikara fra Stanislava. Pogodno razdoblje za to bilo je nakon dolaska biskupa Nikole na biskupsku stolicu u Modrušu 1461. kad je fra Stanislav već petnaest godina proveo kao vikar primorskih i istarskih pavlina. To je upravo vrijeme kad su mađarski pavlini prevodili Bibliju na mađarski i priređivali pavlinski latinski misal i brevijar za tisak. Oni su to učinili u svome glavnom samostanu u Budimu, pa je analogno tome i pripremanje glagoljskih prvotisaka moglo biti u glavnome samostanu pavlina glagoljaša, tj. u Modrušu. Što pavlinski kroničari uz ime fra Stanislava Poljaka (Polonus) ne govore ništa o pripremanju glagoljskih prvotisaka može se objasniti time što su oni pisali kronike svoga Reda, dok su glagoljski prvotisci bili namijenjeni za popove glagoljaše općenito, a ne isključivo za pavline. Oni govore samo o njegovim prijevodima za potrebe pavlina glagoljaša.

Fra Stanislav se ne spominje u ispravama iza 1475. godine, pa se ne zna što je kasnije bilo s njim, već se može samo nagađati. Zanimljivo je, međutim, da se kasnije spominje tiskar »Stanislaus Polonus« ili »Stanislaw Polak« i djela koja je on tiskao sam ili zajedno s Meinardusom Ungutom.⁴² Kad bi »Stanislaus Polo-

in bibliothecis publicis Hungariae asservantur, Budapest 1970, pa piše: »da su pavlini 'u Ugarskoj' davali za sebe tiskati vlastite liturgijske knjige i da su za njih sami priređivali tekstove: *Breviarium Ordinis Fratrum Heremitarum Sancti Pauli primi heremitaе*, tiskan bez kolofona vjerojatno u Baselu između 1486. i 1491., a *Missale Fratrum Heremitarum Ordinis divi Pauli primi heremitaе* tiskan bez kolofona oko g. 1490., također vjerojatno u Baselu« (str. 167). Nekoliko redaka dalje: »Vjersko-kulturna aktivnost modruškog pavlinskog samostana mnogo je poznatija i jača nego i jednog tadašnjeg ugarskog samostana: teško je reći koji su ljudi sudjelovali pri priređivanju liturgijskih priručnika svoga reda, jer izvori o tome šute, ali su za to isto tako mogli biti zaslužni hrvatski, austrijski, njemački ili poljski pavlini...«

⁴⁰ V. ŠTEFANIĆ, nav. rasprava, str. 144–146.

⁴¹ K. DOČKAL, nav. dj., str. 107.

⁴² »*Bibliografia polska Karola Estreichera, Ogólnego zbioru tom XXIX*«, Kraków 1933, str. I, 166–167. – »*Wielka encyklopedia powszechna*«, PWN 10, Warszawa 1967, str. 759–760: »*Stanislaw Polak*, daty życia nie znane (XV/XVI w.), drukarz, prawdopodobnie pochodzenia pol., początkowo działał wspólnie z zakonikiem Maciejem Morawianinem w Neapolu, 1490 wraz z Meinhardem Ungutem udeł sız na wezwanie Ferdynanda Katolickiego do Seville, gdzie toczył hiszp. ksiątki; dziaał w Hiszpanii«, čini se do 1514. – »*Bibliotheca nationalis polona: Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*« moderante Alodia KAWECKA–GRUCZOWA composuerunt Maria BOHONOS et Elisa SZANDOROWSKA, M-Z, Wratislaviae–Varsaviae–Cracoviae, MCMLXX, str. 1080: »*Sevilla Stanislaus Polonus... Meinardus Ungut et Stanislaus Polonus*«. Navode se dvije inkunabule iz 1500. koje je sam Stanislaus Polonus tiskao, a (četnaest) je tiskao zajedno s Meinardusom Ungutom (1491–1499).

nus«, tiskar (drukarz), bio istovjetan s nekadašnjim modruškim vikarom fra Stanislavom, onda bi to bila još jedna potvrda da se i pripremanje glagoljskih prvotisa zaista moglo odvijati u Modrušu. Isprave ne spominju fra Stanislava nakon 1475. godine, no on se možda tih godina intenzivnije posvetio neposrednim pripremama za tisak misala iz 1483?, tražeći gdje bi se mogla izraditi potrebna glagoljska slova? »Stanislaw Polak«, tiskar, boravio je prije 1490. u Napulju, a onda je otselio u Seville (vidi bilj. 42).

NIKOLA MODRUŠKI

O biskupu Nikoli Modruškome već je prije bilo govora, ali treba istaknuti njegovo zalaganje za pavline, osobito pri papinskoj dodjeli Bužanskog arhiprezbiterata pavlinskom samostanu u Novome, jer je uvidio, čim je došao na biskupsku stolicu u Modrušu (1461), da mu je u vođenju biskupije neophodna pavlinska pomoć. On već prve godine izdaje propise o zapovjedanim blagdanima u biskupiji i o molitvama koje se imaju naučiti napamet, zabilježene u glagoljskom Kalendaru I. novljanskog brevijara 1459.⁴³ Slijedeće godine nastavlja se njegova diplomatska aktivnost: papa mu je povjerio izaslaničku dužnost kod posljednjega bosanskog kralja Stjepana Tomaševića kod koga je u sličnoj misiji bio i 1460. U dva je navrata kao papinski izaslanik išao kralju Matiju Korvinu u Ugarsku. Početkom 1464. Nikola Modruški odlazi u Italiju gdje ostaje sve do svoje smrti, ali uvijek kao modruški biskup. U Italiji obavlja visoke funkcije u više talijanskih gradova na području papinske države: u Viterbu, Ascoliju, Fanu, Spoletu, Perugi, Todiju i Spoletu, a 1472. boravi i u Veneciji, u vrijeme kad se mornarica pripremala za rat protiv Turaka.

Iako je živio izvan domovine, Nikola Modruški nije napustio svoj interes za glagoljicu. Naprotiv, on je 1476. uputio modruškome kaptolu i kleru pismo kojim odlučno brani upotrebu glagoljice u bogoslužju.⁴⁴ Valentin Putanec zastupa da je pismo pisano iza 30. travnja 1479. kad je Nikola prestao obavljati funkciju administratora Skradinske biskupije.⁴⁵ Pismo je napisano samo nekoliko godina prije tiskanja glagoljskog misala iz 1483, kad su pripreme za tisak morale biti pri kraju. Ako je misal tiskan negdje u Italiji, kao što neki zastupaju, nije isključeno da je pri tome svojim vezama mogao pomoći Nikola Modruški. On je mogao upoznati njemačkog tiskara Leonarda Agsteina, koji je uzeo humanističko ime »Achates«, i koji je neko vrijeme knjige tiskao u Baselu, pa u raznim gradovima Italije: u Padovi, Santorsu i Vicenzi. Achates je kao tiskar vrlo zanimljiv: tiskao je prvo izdanje Petrarke i još prije Alda Manuzija upotrebljavao slova grčkog alfabeta u citatima i u svojim grčko-latinskim gramatikama.⁴⁶ Naime, sigurno nije bilo lako pronaći tiskara koji će prirediti glagoljska slova. Oblik prezimena »Achates« sreo sam i kod Eggerera, koji uz godinu 1475. bilježi da je nakon velike pobjede kralja

⁴³ J. KOLANOVIĆ, nav. rasprava, str. 136.

⁴⁴ S. HRKAČ: »Nikola Modruški, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«, godište II, br. 3-4, Zagreb 1976., str. 145-156.

⁴⁵ V. PUTANEC, nav. rasprava, str. 67.

⁴⁶ R. BIORDI: »A Santorso dal basilese Achates fu stampato il primo Petrarca«, Osservatore romano, Vaticano, 19. veljače 1971. – Kao zanimljivost Biordi navodi da je u Baselu između 1470. i 1480. djelovalo 26. tiskara (štamparija), »numero enorme per quel tempo«. On čak donosi fotografiju jedne takve tiskare i očito je da se radilo o relativno lako prenosnim ili o putujućim tiskarama.

Matije nad Turcima, generalni starješina pavlina »Achates« na prolazu kroz Sombrok postavio za starješinu novoosnovanog samostana fra Joannesa Vaciensisa.⁴⁷

Da li su slučajnost prezimena spomenutog tiskara i pavlinskog generalnog starješine? Nije isključeno da su možda njih dvojica bili u nekoj vezi. Jer, i jedan je drugi vrlo cijenjeni njemački tiskar Erhardt Ratdolt iz Augsburga, koji je djelovao u Veneciji, proboravio neko vrijeme 1467. na dvoru Matijaša Korvina, gdje je formirao početak poznate Korvinske biblioteke i kontaktirao s humanističkim krugom ostrogonskog nadbiskupa, našeg humaniste Ivana Viteza iz Sredne.⁴⁸

U ovim razmišljanjima o mogućim tiskarima glagoljskog misala iz 1483, ne treba a priori isključiti naše tiskare onoga vremena koji su djelovali u Italiji – Gregoriusa Dalmatinusa, Boninusa de Boninis, Andriju Paltašića – koji su znali naš jezik, a mogli su znati i glagoljicu. To su bile velike prednosti u odnosu na druge moguće tiskare misala. S njima je mogao doći u vezu Nikola Modruški.

GLAGOLJSKI BREVIJAR IZ 1491.

Prvu zabilješku o tiskanju glagoljskog brevijara u *Kosinju* napisao je senjski biskup Sebastijan *Glavinić* u opisu svoje vizitacije po Lici i Krbavi potkraj 17. stoljeća.⁴⁹ On je kod svojih popova glagoljaša *vidio* brevijare na kraju kojih je pisalo da su tiskani u Kosinju. Kosinj je, piše on, prijašnjim kršćanima bio nadalje i u okolici poznati i čuven, upravo po tiskanim glagoljskim brevijarima. U Kosinjskoj krajini (districtus) *Glavinić* je vidio ostatke nekadašnjeg *pavlinskog samostana*.⁵⁰

U Kosinju i u njegovoj okolici postoji i danas živa *predaja* o tiskanim knjigama koja je, kao i svaka pučka predaja, dobila ponešto različita tumačenja – od onih o mjestu gdje je nekoć bila kosinjska tiskara⁵¹ do onih, u novije vrijeme, o

⁴⁷ A. EGGERER, nav. dj., str. 240.

⁴⁸ H. LÜLFING: »Johannes Gutenberg und das Buchwesen des 14. und 15. Jahrhunderts«, Berlin und Schierke (Harz), 1969., str. 133, 144, 146.

⁴⁹ U Arhivu JAZU u Zagrebu postoji prijepis *Glavinićeva* opisa (sign: II d.33.): »*Brevi et Compendiosa Descriptio Likae et Corbaviae circa 1685–1698 scripta sicut creditur per Sebastianum Glavinić Episcopum Segniensem*«. Prijepis ima 15 stranica i na kraju je dodano: »Presentem Copiam concordare cum Suo Originali testor Novi ad Mare Die 28 January 1755. L. S. Hyeronimus Cernich Canc. Modress. Illmi et Rmi D. D. Eppi Segniensis et Modruss.«

⁵⁰ Na 12. stranici *Glavinićeva* opisa Like i Krbave piše: »Hinc montibus superatis et silvis ad inferiora descendendo pertingitur in *Kossin*. Castrum est in edito situm, rudera tantu mmodo supersunt. Aquis indeficientibus est dives. *Hunc locum* prioribus Cristianis fuisse celebrem et late patentem foris et intus, indicio sunt impressa *breviaria illyrica*, uti legitur ad calcem eorum, quae nunc sacerdotibus glagolitis in recitandis horis canonicis serviunt, *hic impressa*. In septem templis prius Deum adorabat populus *in hoc districtu*, uno ex his pro divinis cum decencia obeundis expurgato, ubi cadaver aliquando tumulatum reperitum est cum integra recentique una manu, aliis partibus corporis in cineres redactis, ad pedem arae majoris profusae liberalitatis in egenos forsitan erit indicium. *Superest adhuc locus monasterii eremitarum S. Pauli primi Anachoritae*. Ab oriente *Kossin* respicit *Pasarischie*, a meridie *Jablanacz* ab occidente *Ottochacz*« (podvukao *Ć. P.*).

⁵¹ B. ZOVIĆ: »*Kosinj – tiskara prije pola tisućljeća*«, Glas Koncila, Zagreb, 27. veljače 1983., str. 13, piše da je tiskara bila u kuli Ribnik, »danas je to mali zaselak od desetak kuća, a spada pod mjesto Kosinjski Bakovac (koje) pripada župi Gornji Kosinj«, pozivajući se pri tom na trajnu i živu mjesnu predaju. Međutim kasnije, u istom napisu, piše da je

tome koje su knjige u njoj tiskane (glagoljski brevijar i misal iz 1483).⁵²

Ovim različitim tumačenjima valja pridodati i ono, među priznatijima, koje govori o tome gdje je bio pavlinski samostan u Kosinjskoj krajini. Kamilo Dočkal je u prikupljanju građe o pavlinskom »Samostanu bl. Djevice Marije u Zažićnu Donjem«⁵³ uložio mnogo truda. Samostan su osnovali plemići Draškovići 1. studenoga 1490. i to na brijegu Gradčina, gdje je i dotada postojala kapela.⁵⁴ Pavlinski pisci, kao Eggerer, Benger i drugi, ne spominju samostan u Zažićnu već samostan Sv. Marije »de Busan« ili »in Busana«. Zato se Dočkal pita da li se radi o jednome ili o dva samostana, jer »Zažićno se nalazi također na području buške župe ili na području Bužanima«. ⁵⁵ Dočkal je prikupljao građu i o pavlinskom samostanu sv. Marije u Bužanima i naišao na dokaze o njegovom postojanju,⁵⁶ ali se na kraju opet pitao: gdje se nalazio? Za samostan u Zažićnu je zaključio da je stajao »on-dje, gdje se danas nalazi župna crkva sv. Jakova u Pazarištu Donjem«.⁵⁷

Nakon Dočkala samostanom pavlina u Bužanima pozabavio se i Stjepan Pavičić⁵⁸ i na temelju popisa posjeda kneza Martina Frankopana iz 1464. uočio patronatstvo nad crkvom sv. Marije, »quae vocatur Abbatia«. Zaključio je da se radi o pavlinskom samostanu u Kosinju. Pavičić uz taj samostan u Kosinju Donjem vezuje i postojanje prve hrvatske tiskare (vidi bilj. 51).

Mišljenja sam da je zaključak Stjepana Pavičića o postojanju pavlinskog samostana u Kosinju prihvatljiv i s još jednog razloga: pisanje biskupa Glavinića o pavlinskom samostanu u kosinjskom kraju (districtus) isključuje mogućnost da je on pri tome mislio na samostan u Zažićnu (Pazarištu Donjem). Završna rečenica Glavinićeve teksta u citatu koji navodim u bilješci 50 jasno razlikuje Kosinj od većih okolnih mjesta, od Pazarišta na istoku, Jablanca na jugu i Otočca na zapadu. Samostan u Bužanima (u Kosinju), prema Eggereru, osnovan je već 1453. (vidi bilj. 56).

pavlinski samostan bio na mjestu današnje crkve sv. Petra i Pavla, koje se zove Kloštar, a pripada župi Donji Kosinj, pa se poziva na S. Pavičića: »Dr. Pavičić smatra da su tu tiskani misali i brevijari... A tu je postojao samostan s opatom još 1464«.

⁵² Z. KULUNDŽIĆ: »Kosinj kolijevka štamparstva slavenskog juga«, Zagreb 1960. – Č. PETEŠIĆ: »Naša najstarija štamparija« Vjesnik, Zagreb, 31. siječnja 1961. U tom prikazu Kulundžićeve knjige mjesto tiskanja glagoljskog misala stavio sam pod znak pitanja i završio: »Definitivan odgovor na to pitanje pripada budućnosti«. Taj odgovor još uvijek čekamo.

⁵³ K. DOČKAL, nav. djelo. – Napominjemo da Dočkal građu o pojedinim pavlinskim samostanima počinje s novom paginacijom.

⁵⁴ J. KOLANOVIĆ, nav. rasprava, str 174 i četiri isprave iz 1492.–1499., str. 180–181.

⁵⁵ K. DOČKAL, nav. dj.: Samostan bl. Djevice Marije u Zažićnu Donjem, str. 5.

⁵⁶ DOČKAL, nav. dj., str. 44–45. i spominje Eggerera i druge pavlinske pisce. Citira bulu pape Julija II. od 28. svibnja 1504. u kojoj se govori o pritužbama »sub lingua slava« iz samostana Kamensko, Bužani, Novi, Crikvenica, Sv. Spas, S. Jelena u Senju i Sv. Marija na jezeru Čepić, da nepoznati zlikovci provaljuju u njihove samostane, te im tajno oduzimaju sve do čega dođu: živežne namirnice, novac i dragocjenosti, odjeću i ruberinu, knjige i spise. – A. EGGERER, nav. dj., str. 214. piše da je samostan u Bužanima osnovao Martin Frankopan 1453.

⁵⁷ DOČKAL, nav. dj., str. 15. – Š. LULIĆ: »Crkva sv. Marije Buške i samostan Pavlina u Zažićnu«, Jutarnji list, Zagreb, 6. studenoga 1940.

⁵⁸ S. PAVIČIĆ: »Seobe i naselja u Lici«, Zbornik za narodni život i običaje, knj. 41, JAZU, Zagreb 1962, str. 63–64.

Pitanje da li je tiskanje glagoljskog brevijara iz 1491. zaista vezano uz pavlin-
ski samostan u Kosinju Donjem ostaje otvoreno, ali kao mogućnost nije nepri-
hvatljivo.⁵⁹

Glavinićev opis Like i Krbave objavio je Manoilo Sladović 1856.⁶⁰

Dragutin Parčić, kanonik zavoda sv. Jeronima u Rimu, objavio je 1876. infor-
maciju da je u Vatikanskoj biblioteci pronašao šest listova kalendara glagoljskog
brevijara iz 1492.,⁶¹ tiskanog sigurno 1491., jer donosi uskrсну tabelu za 1492.

Bibliotekar venecijanske Marciane Emilio Teza objavio je 1896. da je prona-
šao glagoljski brevijar iz 1491., kome nedostaje zadnji kvaternion, tj. i zadnja
stranica knjige.⁶²

Tezin pronalazak obradili su 1955. Arturo Cronia i Luigi Cini.⁶³

Pronalasci Parčića i Teze potvrdili su na izvjestan način Glavinićevo pisanje
o tiskanom glagoljskom brevijaru osim detalja da je on tiskan u Kosinju. Budući
da se za sve poznate kasnije tiskane glagoljske brevijare zna gdje su tiskani –
Baromićev (1493) i Brozićev (1561) tiskani su u Veneciji, a oni 17. stoljeća u
Rimu – s pravom zaključujem da se Glavinićevo pisanje o tiskanim glagoljskim
brevijarima u Kosinju odnosi upravo na brevijar koji su otkrili Parčić i Teza.
Načelo je, naime, historijske kritike: »Ako treba kombinirati činjenice iz različitih
okolnosti, koje su samo u dalekoj vezi, a pretpostavljaju da su stvarno međusobno
povezane, pristupiti valja strogoj ocjeni pisca i to strožoj ukoliko je stvar kompli-
ciranija« – stanovište je B. Albersa u djelu »Manuale di propedeutica storica« iz
1909.⁶⁴ Treba ispitati sve što se zna o autoru, o njegovim kvalitetama, položaju,
da li je mogao znati ono o čemu piše, da li je htio napisati istinu, kakvi su ga
razlozi naveli na takvo pisanje.⁶⁵ Glavinić je bio biskup, na službenom pohodu po
Lici i Krbavi, a u njegovu službenu dužnost pripadao je i nadzor nad moljenjem
časoslova kao jedne od obveza podložnoga svećenstva. On u svom pisanju nije ni
mogao iskriviti istinu, jer bi se pred svojim svećenstvom kompromitirao kao čov-
jek koji ne piše istinu. On je *vidio* (testis ocularis) brevijare u kolofonu (ad
calcem) za koje je pisalo da su tiskani u Kosinju. Potpunu pouzdanost u podatke
Glavinićeva opisa Like i Krbave zastupaju i stručnjaci koji su proučavali te krajeve
kao što su Stjepan Pavičić i Anđela Horvat.⁶⁶

⁵⁹ Ako se prihvati mišljenje S. Pavičića koji vezuje tiskaru u Kosinju uz pavlin-
ski samostan u Kosinju Donjem, što je onda s predajom da je tiskara bila u kuli Ribnik koja spada
pod Kosinjski Bakovac? Vezivanje kosinjske tiskare uz pavline potvrđuje i opravdanost ove
moje radnje.

⁶⁰ M. SLADOVIĆ: »Poviest biskupijah senjske i modruške ili krbavske«, Trst 1856,
str. 29–39.

⁶¹ D. PARČIĆ: »Prvotisk glagolskoga časoslova«, Vienac, zabavi i pouci, god. VIII,
br. 50, Zagreb 1876., str. 826–827.

⁶² E. TEZA: »Di un breviario glagolitico del Quattrocento«, Rendiconti delle R. Acca-
demia dei Lincei, vol. V, fasc. 11.

⁶³ A. CRONIA – LUIGI CINI: »Rivalutazione di una scoperta di Emilio Teza: L' editio
princeps' dei Breviari glagolitici«, Atti dell' Istituto Veneto di scienza, lettere ed arti, tomo
CXIII, Classe di scienze morali e lettere, Venezia 1955, str. 71–118.

⁶⁴ B. ALBERS: »Manuale di propedeutica storica«, Roma 1909, str. 68.

⁶⁵ Isti, str. 65.

⁶⁶ S. PAVIČIĆ: »O te dvije pokrajine postoje mnogobrojne vijesti od početka XIII.
pa do konca XVII. st. i iz drugih izvora. One donose opširne podatke o tim krajevima i sa
strane toponomijske i historijske. Glavinićevi navodi ni u čem se na razlikuju od tih podata-
ka, jer ih je svakako i poznao... Ja sam proučio i njegove podatke i navode drugih izvora,

Prema svemu tome, opravdano sam pisao još 1963.: »Dosad nitko nije ni jednom riječju pokušao Glaviniću osporiti vjerodostojnost, pa zbog toga moramo vjerovati njegovim navodima.⁶⁷ Glavinićevo pisanje o kosinjskoj štampariji i o glagoljskim brevijarima moramo smatrati pouzdanim, a budući da navedeni razlozi imaju neku vezu s mogućnošću postojanja glagoljske štamparije u Kosinju prije Krbavske bitke, moramo smatrati, dok se protivno ne dokaže, da je postojanje kosinjske štamparije dokazano, kao i to da je u toj štampariji štampan glagoljski brevijar 1491. godine.«⁶⁸

KOSINJ I MODRUŠ NA GEOGRAFSKIM KARTAMA

Pisanje biskupa Glavinića da je Kosinj u svijetu i okolici poznat upravo po tiskanim glagoljskim brevijarima ima niz potvrda u tiskanim geografskim kartama 16. i 17. stoljeća, tj. prije njegove zabilješke o Kosinju.

Kosinj (Khesin) je ucrtan u geografskoj karti poznatoga nizozemskog kartografa Abrahama Orteliusa iz 1595.⁶⁹ Ortelius na karti Ilirika piše da mu je kartu dostavio Joannes Sambucus još 25. listopada 1572. Sambucus je bio bibliotekar i liječnik na carskome dvoru u Beču i slovio kao jedan od najpoznatijih humanista svoga vremena. No u Zbirci karata Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu naišao sam na još niz tiskanih karata 16. i 17. stoljeća s ucrtanim Kosinjem i Modrušom, od kojih su neke starije od Orteliusova atlasa.

U našoj dosadašnjoj literaturi nije istaknut još jedan Orteliusov podatak.⁷⁰ U katalogu autora geografskih karata Ortelius na pet stranica navodi i nekog Lazara, tajnika ostrogonskog kardinala, koji je *prvi* izradio geografsku kartu Ugarske, tiskanu u Ingolstadtu 1528. godine. Tu kartu Ugarske u čijem je sklopu prikazana i Hrvatska našao sam u izdanju karata austrijskih zemalja i Ugarskog kraljevstva iz 1545.–1563. kod Wolfganga Laziusa.⁷¹ Međutim, spomenuta karta na kojoj su ucrtani Kosinj, Modruš i njihove utvrde zapravo je iz oko 1515. godi-

vagao sam ih pomno i došao sam do zaključka, da je biskup Glavinić u svojim podacima potpuno pouzdan«. A. Horvat, naučni suradnik Konzervatorskog zavoda u Zagrebu, koji godinama proučava povjesne građevine u SR Hrvatskoj: »Taj spis Sebastijana Glavinića treba smatrati historijskim izvorom prvoga reda. Štogaod smo tražili po njemu, uvijek smo našli. Isto tako, kad smo na nešto naišli i išli provjeravati kod Glavinića, podaci su se uvijek slagali«. Vidi Z. KULUNDŽIĆ, nav. dj., str. 23.

⁶⁷ Č. PETEŠIĆ: »Najstarija štamparija Južnih Slavena«, Telegram, Zagreb, 22. marta 1963., str. 2.

⁶⁸ V. Štefanić pročitavši moj napis (bilj. 67) 1963., stavio je par sitnijih primjedbi, jednu je napisao i vlastitom rukom, ali ničim nije osporio Glavinićevo bilješku o tiskanim glagoljskim brevijarima u Kosinju. Usp. i A. NAZOR: »Otvorena pitanja oko nastanka misala iz 1483.« u pretisku glagoljskog misala iz 1483., Zagreb 1971., str. LXXXIV: »Brevijar se s mnogo više vjerojatnosti može smatrati djelom kosinjske tiskare (za koju se odavno zna)...«

⁶⁹ O tome je informirao, koliko mi je poznato, Z. KULUNDŽIĆ: »Glagoljaška štamparija XV–XVI stoljeća Kosinj–Senj–Rijeka«, Senj 1966., str. 192–194.

⁷⁰ Č. PETEŠIĆ: »Kosinj već 1515. godine«, Školske novine, godina XXXV, br. 1–2, Zagreb, 1. siječnja 1984., str. 17.

⁷¹ E. OBERHUMMER und F. v. WIESER: »Die karten des W. Lazius«, Innsbruck 1906., str. 39.

ne, kako bilježi Mirko Marković.⁷² Kartu Ugarske su u stvari izradili Lazarus i Tannstetter.

Tko su bili Lazius, Lazarus i Tannstetter?

Lazius (Wolfgang Latz, 1514–1565) je bio iz Beča, liječnik, historiograf, kartograf i bakropisac, »najpoznatija kartografska ličnost Austrije u 16. st.«⁷³

Lazarus (Lázár Deák, 1475–1528) je bio ugarski kartograf i fratar.

Georg *Tannstetter* (1482–1535) je bio bečki matematičar, astronom i astrolog.⁷⁴

Na cijeli niz karata s ucrtanim Kosinjem, negdje i Modrušom, naišao sam u izdanju Luciana Laga i Claudije Rossita⁷⁵ iz 1981. Na geografskim kartama Istre od najstarijih vremena do kraja 18. stoljeća često su prikazani i susjedni krajevi, pa tako i područje Like i Krbave. U ovoj ediciji istarskih karata objavljene su tiskane karte Ferranda Bertellija (1565), Giacoma Gastaldija (1566, 1567. i još dvije) Willema Barentza iz 1595., karta anonimnog kartografa koja se čuva u biskupskom sjemeništu u Padovi, te napokon karta Mattea Greutera iz 1630. koju je kasnije u Veneciji pretiskao Stefano Scolari 1657. U knjizi je donešena i Sambucusova (Orteliusova) karta iz 1572.

Za talijanske katrografe Gastaldija i Bertellija, Dušanka Čanković piše: »Poslije 1500. u Veneciji se razvila prava industrija karata i nadaleko je poznato nekoliko radionica u kojima su radili najpoznatiji majstori kartografije kao Jacopo Gastaldi, M. Pagano, P. Bertelli i G. Camocio«.⁷⁶

Sve dosad navedene geografske karte s ubilježnim Kosinjem (Khesin, Kosin, Cosin) u 16. i 17. stoljeću tiskane su prije Glavinićeva pisanja. Kosinj je »po nečemu« posebnom i značajnom u to vrijeme bio poznat u Evropi, kad su ga u svoje karte ucrtavali toliki kartografi iz Italije, Austrije, Ugarske i Nizozemske. Glavinić to i objašnjava: Kosinj je nadaleko bio poznat »upravo po tiskanim glagoljskim brevijarima«!

ZAKLJUČCI

Pripremanje je glagoljskih prvotisaka bilo ekipno djelo, ne samo zbog složenosti posla (prikupljanje predložaka, izbora, redakture, pripreme glagoljskih slova i odluke o mjestu tiskanja) već i zbog analognih priprema prijevoda Biblije Bernardina Frankopana (pet popova glagoljaša), prepisivanja nekolicine fratara na Rabu, kao i sličnoga rada na pavlinskom latinskom misalu iz 1514. u Budimu.

Najlogičnije je zaključiti da je organizacija priprema glagoljskih prvotisaka bila u rukama pavlina koji su u 15. stoljeću bili najbrojniji kler u južnoj Hrvatskoj i Istri i koji su se u bogoslužju služili glagoljicom. Njihovo središte bilo je u Mo-

⁷² M. MARKOVIĆ: »Studij predodžbe fizičko-geografskih elemenata na kartama jugoslavenskih zemalja od najstarijih vremena do kraja 17. stoljeća« (dizertacija), Zagreb 1964., str. 232.

⁷³ D. ČANKOVIĆ: »Organizacija i uređenje zbirke geografskih karata u knjižnicama«, Zagreb 1977., str. 12.

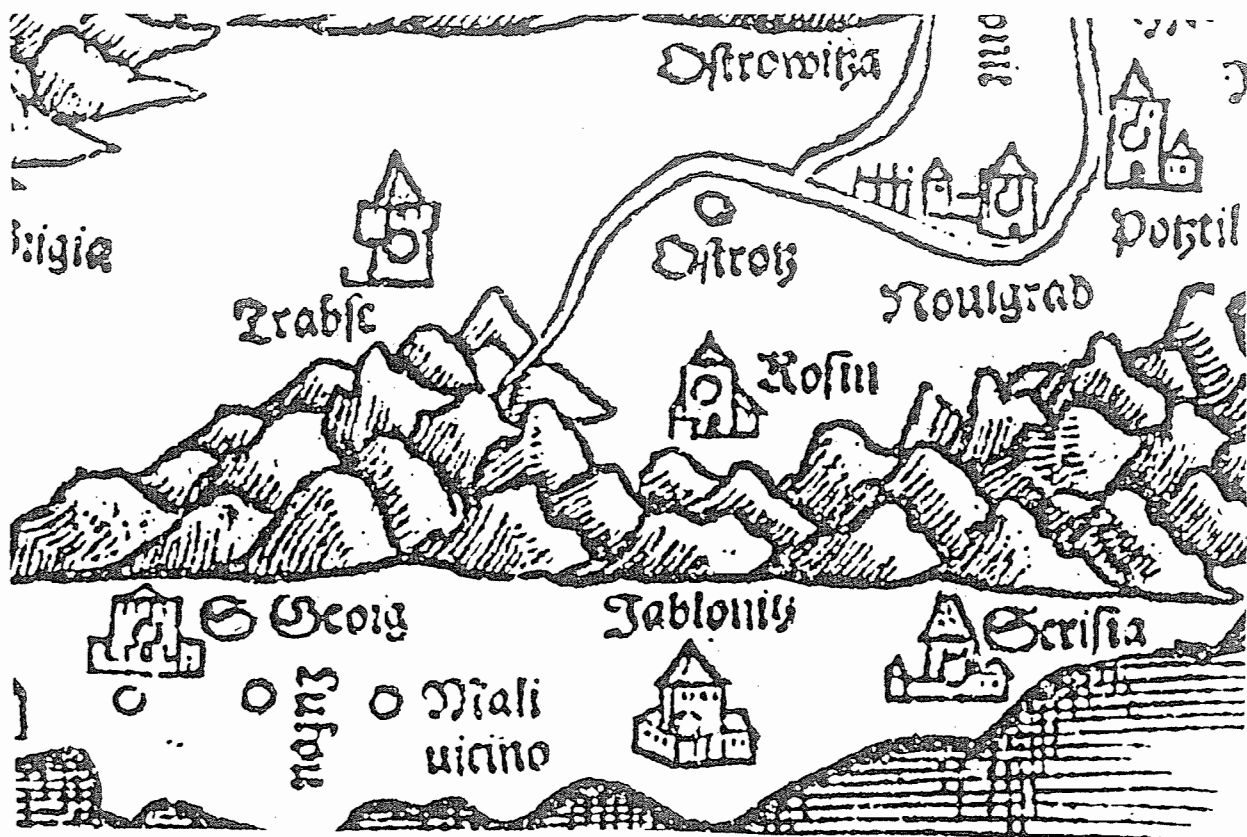
⁷⁴ Podatke o Laziusu, Lazarusu i Tannstetteru pročitao sam u leksikonu W. BONACKERA: »Kartenmacher aller Länder und Zeiten«, Stuttgart 1966.

⁷⁵ L. LAGO-C. ROSSIT: »*Descriptio Histriae*«, Trieste 1981. Knjigu su predstavili Alessandro Cucagna, profesor geografije na sveučilištu u Trstu, i Lujo Margetić, šef katedre povijesno-pravnih znanosti na pravnom fakultetu u Rijeci.

⁷⁶ D. ČANKOVIĆ, nav. dj., str. 11.

1) Detalj tiskane geografske karte Ugarske iz 1528. s ucrtanim Kosinjem i Modrušom.

2) Detalj Laziusove karte iz 1528. s jako uvećanom oznakom Kosinja.

drušu, gdje je bilo i sjedište svim pavlinskim samostanima na istarskom i južno-hrvatskom području. Više desetljeća starješina pavlina u južnoj Hrvatskoj i Istri bio je Stanislaus Polonus koji je i sam preveo nekoliko spisa na hrvatski za potrebe svoje subraće glagoljaša.

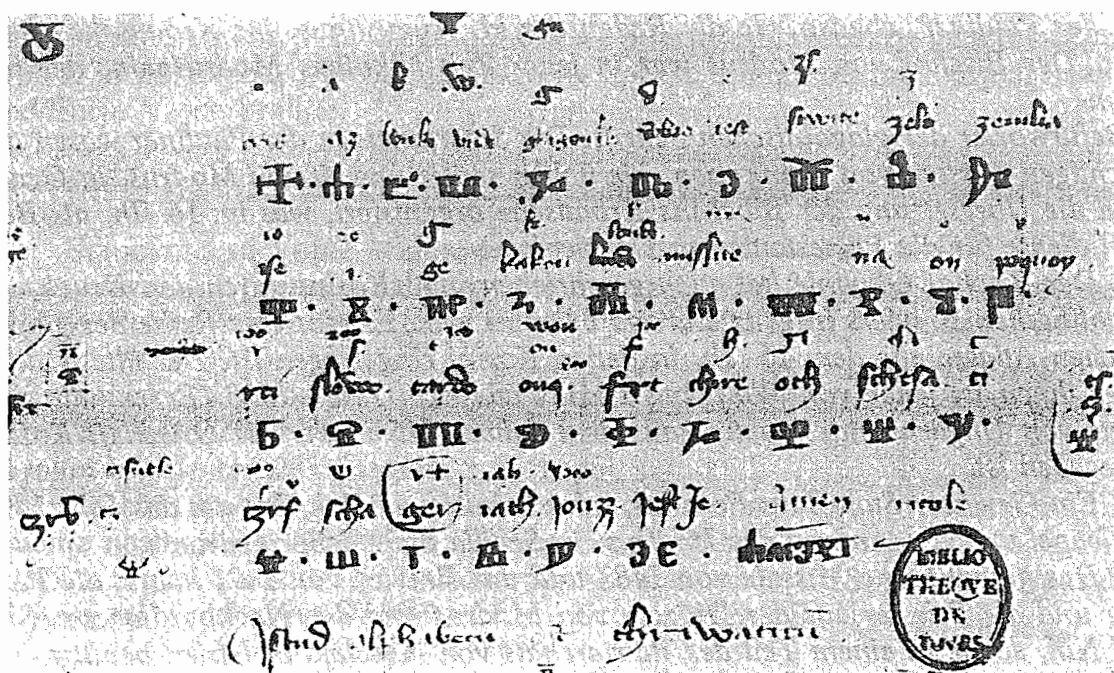
Izvanredno velike podrške pavlini su imali u knezovima Frankopanima koji su im gradili samostane, na razne ih načine darivali i pobrinuli se da se njihovu samostanu u Novome dodijeli Bužanski arhiepiskopat.

Izvanrednu je podršku pavlinima pružao i biskup Nikola Modruški, veliki zastupnik glagoljice.

Primjeri mađarskih pavlina koji su prevodili Bibliju na mađarski, tj. na narodni jezik, priređivali i dali tiskati svoje latinske misale i brevijare vrlo brzo nakon Gutenbergova izuma tiskarskog umijeća, upućuje na zaključak da su i pavlini u južnoj Hrvatskoj i Istri također osjećali potrebu što im je činiti i da su nastojali udovoljiti potrebama glagoljaša u tim krajevima.

Za glagoljski misal iz 1483. godine još uvijek ne znamo gdje je tiskan. Zaključujem da je glagoljski brevijar iz 1491. godine najvjerojatnije tiskan u Kosinju, na temelju svjedočanstva biskupa Sebastijana Glavinića koji je potkraj 17. stoljeća vidio glagoljske brevijare na kraju kojih je pisalo da su tiskani u Kosinju. Glavinić također piše da je Kosinj bio poznat u svijetu upravo po tiskanim glagoljskim brevijarima. Glavinićevu tvrdnju da je Kosinj bio poznat u svijetu potvrđuju i tiskane geografske karte iz 16. i 17. stoljeća, osobito ona iz 1528. godine.

Parčičevići i Tezini pronalasci kalendara i teksta glagoljskog brevijara iz 1491. godine omogućili su gotovo općenito prihvaćanje zaključka da je glagoljski brevijar iz 1491. godine tiskan u Kosinju.

Glagoljski alfabet Jurja iz Slavonije (Rkp. 95, fol. 75v, gradske knjižnice u Toursu, Francuska, iz kraja 14. st.)

ZUSAMMENFASSUNG

In der Studie von Č. Petešić »Glagolitische Erstdrucke und Pauliner« handelt es sich um die zwei ältesten, uns bekannten Bücher bei den Kroaten und bei den Südslawen überhaupt: das Missale aus dem Jahre 1483 und das Brevier aus dem Jahre 1491.

Diese Bücher sind in alter kirchlich-slawischer Sprache geschrieben und in glagolitischer Schrift gedruckt. Die Volkssprache in der Liturgie war ein Privileg für die Kroaten noch aus den Zeiten von Kyrillos und Methodios, es war eine Ausnahme unter allen Völkern in der katholischen Kirche bis zum II. Vatikanischen Konzil.

Es wurde nicht festgestellt, wo das glagolitische Missale von 1483 gedruckt wurde (Venedig, Italien, oder woanders). Sein Wiederdruck (Reprintausgabe) erfolgte in Zagreb im Jahre 1971.

Das glagolitische Brevier von 1491 wurde nach der Meinung des Autors dieser Studie bei den Paulinern in Kosinj (Dorf im kroatischen Landteil Lika) gedruckt. Der Bischof von Senj, Sebastian Glavinić, schreibt im Bericht über seine Visitation in Lika gegen Ende des 17. Jh.s, daß er bei den Priestern in Lika die glagolitischen Breviere gesehen hat auf deren letzter Seite sichtbar war, daß sie in Kosinj gedruckt wurden.

Die Pauliner hatten im 15. Jh. in Südkroatien und in Istrien ein eigenständiges Vikariat mit 16 Klöstern. Der Sitz des Vikariats war in Modruš, einem Kloster, das etwa 30 Ordensmänner zählte. Dreißig Jahre lang, gerade in der Zeit in der man die Ausgabe des Breviers vorbereitet hat, übte Stanislaus Polonus das Amt des Vikars aus. Der Verfasser dieser Studie ist der Meinung, daß diese Vorbereitungen in Modruš stattfanden. Stanislaus Polonus hat auch die Regel und die Konstitutionen der Pauliner, ebenso wie die Reden des hl. Augustinus, ins Kroatische übersetzt. Der Bischof von Modruš war in jener Zeit Nikolaus Modrušanin, der berühmte Befürworter der glagolitischen Schrift. Die Schirmherren der Pauliner waren die mächtigen Fürsten von Frankopan. Sie haben später unweit von Modruš, in Ozalj, auch die Übersetzung der Bibel ins Kroatische organisiert, was im 16. Jh. als Beispiel diente für die Protestanten in Deutschland.

Der Bischof Glavinić hat auch geschrieben, daß Kosinj durch den Druck des glagolitischen Breviers in ganz Europa bekannt war. Es gibt eine Reihe der glagolitischen Atlasse aus dem 16. Jh. in denen Kosinj eingetragen ist. Der älteste aber unter ihnen ist jener von Wolfgang Lazius aus dem Jahre 1528. Er enthält eine Karte von Ungarn und Kroatien aus dem Jahre 1515 in der die Ortschaft Kosinj angegeben ist.

Ein Gewisser Stanislaus Polonus, oder Stanislaw Polak, hat um das Jahr 1490 in Neapel und am Anfang des 16. Jh.s. in Sevilla die Bücher gedruckt.

Das glagolitische Missale von 1483 und das Brevier von 1491 haben die Pauliner und die Priester aus der Diözese von Modruš und den Nachbardiözesen Sinj und Nin, sowie in einem Teil des Patriarchats von Aquileja in Istrien benützt.

(übrs: I. TOMLJENVIĆ)